

Antoine Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838)

Tytułowy bohater nie kształcił się na badacza historii, mimo to należy do grona najważniejszych europejskich orientalistów działających do połowy XIX wieku – obok Guillaume’a Postela (1510–1581) oraz Thomasa Erpeniusa (1586–1624).

Rodzina Silvestre była pochodzenia żydowskiego i znana jest z francuskich dokumentów metrykalnych od początku XVII wieku. Przodkowie de Sacy’ego związali się z ruchem jansenistów popularnym we Francji przełomu XVII/XVIII wieku. Pierwszym rozpoznawalnym ich przedstawicielem rodziny był Edmé Silvestre (1610–1676), notariusz w Celles sur Our. Jego syn, Jean (1633–1728), był notariuszem w Mussy sur Seine. W ślady ojca i dziadka poszedł również wnuk, Jacques (1689–1755). On jednak przeniósł się do Paryża i poślubił tam, w 1721 roku, Marie-Catherine Thouvenot (1701–1776). Ich synem był Abraham Jacques (1722–1765), też notariusz. Poślubił on w 1753 roku Marie-Margueritte Judde (1733–1819). Byli oni rodzicami Antoine’a Isaaca, który urodził się 21 września 1758 roku w Paryżu¹.

Chłopiec od najmłodszych lat wykazywał zdolności odbiegające od tradycyjnej profesji w rodzinie, wykazując niezwykle predyspozycje językowe. Edukacją chłopca pokierowała jego matka, owdowiawszy w 1765 roku. Za jej sprawą Antoine trafił na wyjątkowego nauczyciela. Był nim sawant, benedyktyn George François Berthereau (1732–1794), który nauczył Silvestre’a – kiedy ten miał 12 lat – hebrajskiego, syriackiego i arabskiego. Uczony mnich skutecznie rozbudził w dziecku zainteresowania językami orientalnymi oraz historią, zwłaszcza wieków średnich². W latach siedemdziesiątych XVIII wieku Silvestre doskonalił znajomość kolejnych języków. Spośród języków orientalnych były to: arabski, syriacki, samarytański, chaldejski, hebrajski, etiopski, mandejski, perski oraz turecki, natomiast spośród europejskich: angielski, hiszpański, niemiecki i włoski. Niepospolity talent językowy młodego Antoine’a zo-

¹ S. Krebs, Antoine Isaac Silvestre de Sacy, Geneanet: <http://gw.geneanet.org/skrebs1?lang=fr&pz=serge&nz=krebs&ocz=0&p=antoine+isaac&n=silvestre+de+sacy> (dostęp : 15.05.2017).

² G. Salmon, *Bibliothèque des arabisants français. Silvestre de Sacy*, Le Caire 1895, s. IX–XXIX; J. Fück, *Die arabischen Studien in Europa. Bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig 1955, s. 142. Informacje o uczonym pochodzą również z opracowań: H. Derenbourg, *Silvestre de Sacy (1758–1838)*, Paris 1895; H. Dehérain, *Orientalistes et antiquaires. Silvestre de Sacy, ses contemporains et ses disciples*, Paris 1938; M. Espagne, N. Lafi, P. Rabault-Feuerhahn, *Silvestre de Sacy. Le projet européen science orientaliste*, Paris 2014; Z. Pentek, *Antoine Isaac Silvestre de Sacy (1758–1838) – an Oriental scholar of notaries’ house*, w: *Miscelanea Arabica Posnaniensia II*, red. A. Graczyk, A. A. Sadykhova, Poznań 2017, s. 173–181, gdzie akcenty zostały położone na kwestie arabistyczne.

stał poparty studiami nad literaturą i prawem, a wpływ ruchu jansenistów i związane go z nim opactwa Port-Royale był widoczny w całej jego twórczości³.

Około 1780 roku Silvestre nawiązał kontakt z ówczesnym profesorem języków orientalnych w Jenie (od 1783 roku w Weimarze, a od 1788 w Getyndze), badaczem spraw monetarnych w krajach arabskich, Johannem Gottfriedem Einhornem (1752–1827), z którym prowadził długoletnią korespondencję. Za sprawą Einchorna Silvestre zadebiutował w 1783 roku w świecie międzynarodowej nauki publikacją w – zdaje się – najważniejszym orientalistycznym czasopiśmie końca XVIII w. „Repertorium für biblische und morgenländische Litteratur”, wydając z rękopisu paryskiego pisma Samarytan do francuskiego arabisty Iosepha Scaligera (1540–1609)⁴. Silvestre został dostrzeżony także przez Trybunał Monetarny (Cour des monnaies) w 1781 roku i powołany na doradcę tego urzędu. W 1785 roku upomniła się o niego Académie des inscriptions et belles-lettres, a w 1792 roku został jej członkiem tytularnym. Swoją żonę, Marie Renaudiere de Vaux d'Aubigny (1768–1835), poślubił 13 czerwca 1786 roku. Z tego związku narodził się ich syn, Samuel-Ustazade de Sacy (1801–1879), znany ze swej literackiej i dziennikarskiej pasji.

Lata dziewięćdziesiąte XVIII wieku były czasem rewolucji we Francji, która przyczyniła się do awansu de Sacy'ego w urzędniczej hierarchii⁵. W 1791 roku Silvestre został generalnym komisarzem Trybunału Monetarnego, ale był niechętny zachodzącym zmianom, wobec czego zrezygnował z tej funkcji w 1792 roku i opuścił niespokojny Paryż na rzecz posiadłości w Oignes w departamencie Oise w Pikardii. Tam oddał się studiom nad pochodzącą z XI wieku religią Druzów, biografią Proroka oraz przeszłością Persji. W 1795 roku, na zaproszenie Konwentu Narodowego (Convention nationale) de Sacy objął stanowisko pierwszego prezydenta w historii École spéciale des Langues orientales [obecnie – Institut national des langues et civilisation orientales (INALCO)], przekształconej z École des jeunes de langues, założonej w 1669 roku przez Jean-Baptiste'a Colberta (1619–1683). Francja nadal miała znaczące ambicje kolonialne, tym samym posiadanie wykwalifikowanych kadr naukowych, które władały językami orientальnymi, znajomością kultury i historii podbijanych ziem było potrzebą czasu i niezbędnym instrumentem do realizacji takiej polityki państwa. Jednym z inspiratorów powstania tej szkoły był konserwator rękopisów orientalnych Louis-Mathiey Langlès (1763–1824), jeden z orędowników znajomości języków Wschodu⁶. De Sacy odnalazł się w roli zarządzającego École spéciale znako-

³ Ch. Petit-Dutaillis, Centenaire de Silvestre de Sacy. La vie de Silvestre de Sacy, Compte rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 82, (Paris) 1938, nr 1, s. 65–67; J. Fück, Die arabischen Studien (jak w przyp. 2), s. 140–142; J. Danecki, Gramatyka języka arabskiego, Warszawa 1994, s. 47.

⁴ A. Silvestre de Sacy, Litterae Samaritanorum ad Iosephum Scaligerum datae ex avtographis Parisi[en]sis exscripsit et Latinas fecit Silvestre de Sacy regi Galliae a consiliis monetariis, Repertorium für biblische und morgenländische Litteratur 13, (Leipzig) 1783; Z. Pentek, Kilka słów o Thomasie Erpeniusie, w: Na szlakach dwóch światów. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Hauzińskiemu, red. A. Teterycz-Puzio, Słupsk 2016, s. 482 n.

⁵ Formę swego nazwiska Silvestre nieco wzbogacił, dodając „de Sacy”. Jest to nazwa wsi w departamencie Yonne, w regionie Burgundia France-Comté. Miało to odróżnić Antoine Isaaca od krewniaków.

⁶ J. Fück, Die arabischen Studien (jak w przyp. 2), s. 141.

micie. Systematycznie też budował fragment struktur Académie des sciences morales et politiques (założonej 22 sierpnia 1795 roku) w ramach Instytutu Francji (Institut de France), gdzie jedna z sekcji zajmowała się nauczaniem języka arabskiego.

Mimo niechęci władzy Napoleona, gdyż de Sacy był rojalistą, zachował swoje stanowisko w 1803 roku dzięki poważaniu i rosnącemu prestiżowi swojej osoby. Mimo nieudanej wyprawy do Genui w 1805 roku celem zdobycia rękopisów orientalnych, rok później został mianowany profesorem języka perskiego w Collège de France. Nie przeszkadzało mu to nadal uczestniczyć w życiu politycznym. W 1808 roku wszedł do Ciała Prawodawczego (Corps législatif) czasów Konsulatu i I Cesarstwa jako deputowany paryski, pozostając w nim do 1814 roku. Dotychczasową działalność naukową, renomę międzynarodową doceniał cesarz, za którym uczony nie przepadał. Nie przeszkodziło mu to jednak w odbieraniu zaszczytów od Napoleona. W 1809 roku został pasowany na Kawalera Cesarstwa, a następnie w 1813 roku de Sacy osiągnął status barona Cesarstwa, co poświadczało jego wysokie dochody przekraczające 15.000 franków rocznie.

Kłęska Napoleona w roku 1815 przyniosła de Sacy'emu pewną satysfakcję. Toteż restaurację monarchii Bourbonów de Sacy przyjął z entuzjazmem, tym bardziej że jego tytuł arystokratyczny został zatwierdzony jako dziedziczny przez Ludwika XVIII. Został też mianowany administratorem Collège de France i École spéciale des langues orientales oraz członkiem Commission de l'instruction publique (1815–1822). Wyrazem zainteresowań Orientem było powołanie – przez de Sacy'ego oraz sinologa Jean-Pierre'a Abel-Rémusat (1788–1832) – w 1822 roku Société asiatique. Towarzystwo miało być utrzymane w duchu orientalizmu naukowego, propagować znajomość języków orientalnych oraz m.in. publikować opisy podróży naukowych do Azji. De Sacy był jego pierwszym prezesem w latach 1822–1829 oraz w latach 1832–1834 i przyciągnął liczne grono uczonych zafascynowanych Orientem, wśród których znaleźli się indolog Eugene Burnouf (1801–1852) i uczeń de Sacy'ego, egiptolog, Jean-François Champollion (1790–1832). Francuskiego luminarza dostrzegano również za oceanem. W 1821 roku zaproszono go do American Antiquarian Society – towarzystwa naukowego założonego w 1812 roku w Worcester w Massachusetts.

Kolejna rewolucja w Francji, w lipcu 1830 roku, nie wpłynęła negatywnie na sytuację naukowca. Reputacja wielkiego uczonego, jaką się cieszył, przyczyniła się do powołania go do Izby Parów Francji w 1832 roku. De Sacy objął również w 1832 roku stanowiska następujące: inspektora Drukarni Królewskiej (*Imprimerie Royale*), kuratora rękopisów orientalnych w Bibliotece Królewskiej (*Bibliothèque Royale*) i dożywotniego sekretarza Académie des inscriptions et belles-lettres. Z czasem jego aktywność polityczna słabła, lecz naukowo nadal był czynny. Jego żona, Marie, zmarła 14 lutego 1835 roku. On sam, człowiek-instytucja, Wielki Oficer Legii Honorowej, honorowy członek wielu społeczności akademickich i laureat godności najważniejszych uniwersytetów europejskich, zmarł ponad trzy lata później w swoim paryskim domu, 21 lutego 1838 roku. Pochowano go obok żony na Cmentarzu Père Lachaise⁷.

⁷ J. T. Reinaud, 1838. Notice. Historique et littéraire sur M. le baron Silvestre de Sacy, lue à la séance générale de la Société asiatique, le 25 juin 1838, *Journal asiatique*, ser. III, 6, (Paris) 1838, s. 113–

Dorobek naukowy długiego życia de Sacy'ego był obfity. Uczonym był prominentnym, o ogólnoeuropejskiej sławie i największym naukowym prestiżu. Nie tylko z tych powodów skupił wokół siebie międzynarodowe grono uczniów, których nazwiska i osiągnięcia trwale zapisane zostały w historii nauki. Wśród nich znaleźli się Francuzi m.in. wspomniany już J.-F. Champollion; Étienne Marc Quatremère (1782–1857), wywodzący się – jak jego mistrz – z rodziny jansenistów, uznawany za najlepszego francuskiego orientalistę w XIX w. po de Sacy; Joseph Reinaud (1795–1867), następca de Sacy'ego w École spéciale des Langues orientales; Jean-Joseph Marcel (1776–1854), dyrektor drukarni w Kairze; Pierre Amédée Jaubert (1779–1847), tłumacz Napoleona w kampanii egipskiej w latach 1798–1799; Louis Jacques Bresnier (1816–1869), pierwszy europejski profesor języka arabskiego w Algierze; Antoine-Léonard de Chézy (1773–1832), jeden z dwóch ulubieńców de Sacy'ego, specjalista od sanskrytu; Joseph Héliodore Garcin de Tassy (1794–1878), drugi z ulubionych uczniów, był indologiem i arabistą; Édouard Dulaurier (1807–1881), ormianista, arabista, malaista i egiptolog; Guillaume Pauthier (1801–1873), sinolog. Spośród uczniów z innych krajów znaleźli się Szwedzi: Johan David Åkerblad (1763–1819), archeolog, oraz Carl Johann Tornberg (1807–1877), arabista, edytor obszernego dzieła historycznego Ibn al-Afīra (1160–1234); Niemcy: Johann Martin Augustin Scholz (1794–1852), biblista; Heinrich Leberecht Fleischer (1801–1888), orientalista; Johann Gustav Stickel (1805–1896), numizmatyk; Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792–1860), orientalista; Franz Bopp (1791–1867), indolog, językoznawca; Georg Wilhelm Freytag (1788–1861), arabista; Gustav Flügel (1802–1870), badacz *Koranu*; Christian Maximilian Habicht (1775–1839), arabista; Bernhard Dorn (1805–1881), iranista; Duńczycy: August Ferdinand Mehren (1822–1907), orientalista; Jens Lassen Rasmussen (1785–1826), hebraista; Justus Olshausen (1800–1882), semitolog; Irlandczyk – William McGuckin de Slane (1801–1878), arabista; Hiszpan – Pascual de Gayanges y Arce (1809–1897), arabista; Norweg – Christopher Andreas A. Holmboe (1796–1882), arabista i numizmatyk; Brytyjczyk – sir Graves Chamney Haughton (1788–1849), indolog⁸.

Osiągnięcia naukowe Silvestre'a są mierzone nie tylko jego znakomitymi uczniami, ale i ponad 430 publikacjami, które ukazały się za jego życia oraz czterema pośmiertnymi⁹. Obejmują one swym zasięgiem np. analizę porównawczą języków orientalnych, gramatykę arabską, prace translatorskie z języków Orientu, obszernie, drobiazgowo recenzje prac orientalistycznych, wydania i opisy rękopisów arabskich, perskich, hebrajskich, syriackich i dzieła historyczne. Jednak w centrum jego zainteresowań znalazła się literatura arabska oraz perska¹⁰. Badania nad nią służyły de Sacy'emu pogłębianiu wiadomości o językach, a zwłaszcza o historii oraz kul-

195; tenże, *Memoir of baron Silvestre de Sacy, The Asiatic Journal and monthly register for British and foreign India, China and Australasia* 27, (London) 1838, s. 115–129 i 182–197; G. Salmon, *Bibliothèque* (jak w przyp. 2), s. XXVIII–XXIX; S. Krebs, Antoine Isaac Silvestre (jak w przyp. 1).

⁸ J. Fück, *Die arabischen Studien* (jak w przyp. 2), s. 152–157.

⁹ G. Salmon, *Bibliothèque* (jak w przyp. 2), s. LXII–CXVI.

¹⁰ Tamże, s. LXII–CXVI; Ch. Petit-Dutaillis, *Centenaire* (jak w przyp. 3), s. 72.

turze Orientu. Odniosę się tylko do kilku najważniejszych prac oraz przekładów de Sacy'ego.

Poza pierwszą, wspomnianą rozprawą z 1783 roku, kolejnym wyzwaniem dla badacza był przekład perskiego dzieła o dynastii sasanidzkiej, które wyszło spod pióra Muḥammada ibn Ḥwāndšāh ibn Maḥmuda (zm. 1498), szerzej znanego jako Mīr Ḥwānd¹¹. W 1799 roku de Sacy wydał *Principes de grammaire générale*, świadczące o skłonności autora do syntetyzowania wiedzy o językach¹². W 1803 roku de Sacy opublikował trzy opasłe tomy średniowiecznej *Chrestomathie arabe...*¹³, gdzie w tomie pierwszym podał teksty oryginalne, a w dwóch pozostałych ich tłumaczenia na język francuski. Na *Chrestomathie* składają się teksty z czasów abbasydzkich, jak poezja, teksty historyczne, geograficzne, kanony druzyjskie, m.in. autorstwa Al-Maqrīzīego i Al-Qazwīnīego. W 1806 roku de Sacy opublikował w *Specimen historiae Arabum* tekst oryginalny oraz przekład łaciński *Historia vetera Arabum ex Abu'l Fedā*¹⁴. W 1809 roku de Sacy wydał *Mémoire sur les monuments et les inscriptions de Kirmanshah et de Bi-sutoun et sur divers autres monuments sassanides*¹⁵, poświadczając tym samym swoje zainteresowania epigrafiką perską. Przygotowane teksty miały walor dydaktyczny i cieszyły się zainteresowaniem młodych adeptów języków orientalnych. Taki sam charakter miała *Grammaire arabe*, w dwóch tomach, wydana w 1810 roku¹⁶. De Sacy zauważył w niej, że pierwsza gramatyka arabska w językach europejskich – po kastylijsku – pojawiła się za sprawą Pedra de Alcalá (ok. 1455–post 1508) w 1505 roku. Autor nawiązywał do dialektów używanych w Grenadzie. Kolejnymi były gramatyki G. Postela wydana około 1538 roku (w oparciu o dialekt egipski) i Th. Erpeniusa z 1613 roku, która przetrwała próbę blisko dwustu lat. Dydaktyzm de Sacy'ego sprawił, że jego gramatyka była dziełem nowoczesnym, napisanym po francusku, w czterech częściach. Uczony wypracował metody etymologii w oparciu o znane sobie języki orientalne. Podręcznik prezentował się logicznie, bez niejasności, a terminologia nawiązywała do najlepszych wzorów wypracowanych przez Nicolasa Beauzée (1717–1789) lub Antoine'a Court de Gébeline (1725–1784)¹⁷. Przez prawie cały wiek XIX służyła ona nowym pokoleniom arabistów, zwłaszcza francuskich.

¹¹ A. Silvestre de Sacy, *Mémoires sur diverses antiquités de la Perse, et sur les médailles des rois de la dynastie des Sassanides; suivis de l'histoire de cette dynastie, traduite du persan de Mirkhond par A. I. Silvestre de Sacy*, Imprimerie Nationale, Paris 1793.

¹² Tenże, *Principes de grammaire générale. Mis à la portée des enfans, et propres à servir d'introduction à l'étude de toutes les langues*, Imprimerie de A. A. Lottin, Paris 1799.

¹³ Tenże, *Chrestomathie arabe, ou Extraits de divers écrivains arabes, tant en prose qu'en vers, à l'usage des élèves de l'École spéciale des langues orientales vivantes*, t. 1–3, Paris 1803; J. Fück, *Die arabischen Studien* (jak w przyp. 2), s. 147.

¹⁴ E. Pococke, *Specimen historiae Arabum*, Oxonia 1806.

¹⁵ A. Silvestre de Sacy, *Mémoire sur les monuments et les inscriptions de Kirmanshah et de Bi-sutoun et sur divers autres monuments sassanides*, *Mémoires de l'Institut Royal* 2, (Paris) 1809, s. 162–243.

¹⁶ Tenże, *Grammaire arabe à l'usage des élèves de l'École Spéciale des Langues Orientales Vivantes: avec figures*, t. 1–2, Paris 1810.

¹⁷ J. Fück, *Die arabischen Studien* (jak w przyp. 2), s. 145–146; J. Danecki, *Gramatyka* (jak w przyp. 3), s. 47.

De Sacy był najbardziej rozpoznawalnym uczonym francuskim swoich czasów. Potwierdzać to może wydarzenie z 1814 roku, kiedy kontakt z nim nawiązał fizyk, optyk, lekarz, egiptolog i znawca trzynastu języków (w tym sześciu orientalnych), Brytyjczyk Thomas Young (1773–1829), finalizując rozszyfrowanie pisma „enchorial”, czyli alfabetu demotycznego na podstawie *Kamienia z Rosetty*. De Sacy zwrócił się do Champolliona, który próbował wówczas odczytać hieroglify egipskie, aby uczeni skontaktowali się ze sobą, choć osobiście nie wierzył, że uda się zgłębić tajniki tego pisma.

W 1816 roku de Sacy zwrócił się ku literackiemu gatunkowi, z którym miał pewne już doświadczenia (Lukman Mądry). Wydał utwory Bidpaia – *Bajki Calila i Dimna*¹⁸, czyli cykl osiemnastu opowiadań (z około dwustu) pochodzący z hinduskiej *Panchatantry*. Zainteresowanie tymi bajkami spowodowane było ich wcześniejszą publikacją przez niemieckiego arabistę działającego w Lejdzie, Hendrika Alberta A. Schultensa (1749–1793), który wydał je w 1786 roku we fragmentach, wedle przekładu Lébida ibn Rébia z perskiego na arabski¹⁹. Bajki te, rodem z Indii, przez tradycję perską trafiły do kultury arabskiej, a z niej emanowały do innych: tureckiej, syriackiej i hebrajskiej. W znakomitym wstępie do bajek, de Sacy ukazał cały swój erudycyjny warsztat, bazując na sześciu rękopisach i śledząc wzajemne przenikanie różnych etnosów²⁰.

W 1823 roku powstała monografia *Mémoires d’histoire et de littérature orientales*²¹. Zawiera ona analizę prawno-historyczną stosunków własnościowych w Egipcie, uwagi o korespondencji Tamerlana oraz rozważania o układach pomiędzy Genuńczykami i Bułgarami. Jednocześnie de Sacy, pisząc o tekstach średniowiecznych, równie żywo interesował się sprawami aktualnej polityki dotyczącej zwłaszcza współczesnego Egiptu²².

Wreszcie, po zapowiadających to artykułach, w 1838 roku wydał ostatnie i nieukończone wielkie dzieło – *Exposé de la religion des Druzes*²³. Liczący ponad siedemset stron pierwszy tom, de Sacy rozpoczyna liczącym... 517 stron wstępem. Drugi tom jest równie imponujący, liczy ponad 700 stron. Impulsem do napisania tej książki stały się znalezione niewiele wcześniej rękopisy pochodzenia druzyjskiego, którymi badacz zajął się w pierwszym tomie. Natomiast tom drugi jest poświęcony komentarzom do religii muzułmańskiej oraz aspektom polityki epoki Fatymidów. Książka ta stanowi niewątpliwą *opus vitae*. Johann Fück (1894–1974) określił ją jednoznacz-

¹⁸ A. Silvestre de Sacy, *Calila et Dimna, ou fables de Bidpai, en arabe*, Paris 1816.

¹⁹ H. Schultens, *Pars versionis Arabicae libri Colailah wa Dimnah, sive fabularum Pidpai, Philosophi Indi, in usum auditorum edita ab Henrico Alberto Schultens, Henricus Mostert, Lugduni Batavorum 1786*; A. Silvestre de Sacy, *Calila et Dimna* (jak w przyp. 18), V, s. 111–113.

²⁰ A. Silvestre de Sacy, *Calila et Dimna* (jak w przyp. 18), s. 8–43.

²¹ Tenże, *Mémoires d’histoire et de littérature orientales, extraits des Mémoires de l’Institut, Académie de inscriptions et belles-lettres*, Paris 1823.

²² Tenże, *Histoire de l’Égypte sous le gouvernement de Mohammed Ali, (Compte-rendu) Journal des Savants 1824*, s. 586–597.

²³ Tenże, *Exposé de la religion des Druzes, tire des livres religieux de cette secte; précédé d’une introduction et la vie du khalife Hakem Biamr-Allah*, t. 1–2, Paris 1838.

nie – „sein bahnbrechendes Werk” przez długi czas stanowiło jedyną miarodajną ocenę środowisk druzyjskich²⁴.

Mistrz de Sacy’ego, Dom G. F. Berthereau, zainteresował go arabskimi rękopisami kronik epoki wypraw krzyżowych, które wówczas prawie nie były znane historykom. Do tych młodzieńczych zainteresowań historycznych de Sacy powrócił i miał udział w zainicjowaniu pomnikowego wydawnictwa *Recueil des historiens des croisades*, które po latach przygotowań zaczęło się ukazywać już po jego śmierci w 1844 roku. Wśród wydawców i tłumaczy szesnastu monumentalnych tomów *RHC* znajdujemy uczniów de Sacy’ego: É. M. Quatremère’a, J. T. Reinauda, W. McGuckina de Slane i É. Dulauriera.

W relacjach rówieśników de Sacy’ego, jego uczniów i kolegów panowało zgodne przekonanie na temat jego osobowości²⁵. Był niezwykle inteligentny, tworzył wokół siebie życzliwą aurę, chętnie wspierał innych radami, pomysłami, był przy tym hojny i wspomagał interesujące inicjatywy. Znany był ze swej otwartości, przystępności, serdeczności, miał również poczucie etosu nauczyciela i badacza. Nie tylko w ocenie niemieckiego arabisty – J. Fücka – był on niezaprzeczalnie pierwszym orientalistą swoich czasów. Natomiast nowsze oceny są nieco bardziej zachowawcze. Teoretyk literatury Edward Wadie Said (1935–2003) widział w nim orientalistę o szerokich horyzontach, kierującego się heroicznym wysiłkiem oraz poczuciem racjonalizmu i pożytku pedagogicznego²⁶. De Sacy być może nie do końca sobie zdawał sprawę, że, nie będąc historykiem, ofiarowywał przyszłym pokoleniom, bezcenny skarb dla każdego mediewisty – teksty źródłowe.

Zdzisław Pentek

²⁴ J. Fück, *Die arabischen Studien* (jak w przyp. 2), s. 151.

²⁵ Ch. Petit-Dutaillis, *Centenaire* (jak w przyp. 3), s. 64, 72n.

²⁶ E. W. Said, *Orientalizm*, tłum. M. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań 2018, s. 163–170. W tekście polskim niestety jest kilka omyłek chronologicznych, czego nie wychwyciła redakcja naukowa. Publikacja zawiera skromny aparat krytyczny.